

TEMA 4.

LA SUBSTITUCIÓ DEL LLATÍ

I L'APARICIÓ DEL CATALÀ

04-12-03

1. *L'assaig visigòtic.*
2. *La invasió àrab i la dominació franca.*
3. *Les llengües germàniques i el català.*
4. *Germanismes: en el lèxic comú.*
5. *Germanismes: en la toponímia.*
6. *Germanismes: en l'antroponímia.*
7. *La llengua àrab i el català.*
8. *La qüestió del mossàrab.*

1. L'ASSAIG VISIGÒTIC

Com en el tema anterior, ens basarem en el llibre d'Història de la Llengua Catalana de Josep Maria Nadal i Modest Prats:

La influència romana al nostre país s'havia exercit tan sòlidament que les invasions bàrbares i l'establiment d'un poble germànic – els visigòtics – no sols no va trencar totalment el curs de la romanització, sinó que en molts aspectes va continuar-lo. Per una banda, els visigots quan van arribar a la nostra terra ja feia més d'un segle que mantenien estrets contactes amb Roma i coneixien, per tant, l'idioma llatí i reconeixien la superioritat de la cultura llatina; per altra banda, un cop instal·lats a la Península, en organitzar la dominació, van adaptar-se a l'organització romana anterior i la seva religió, a partir de Leovigild (S.VI.), fou abandonada a favor del catolicisme.

A més, la influència de la cultura greco-llatina dels bizantins, que penetrava al món got a partir dels dominis que l'Imperi Romà d'Orient posseïa al sud-est de la Península, i de la cultura dels jueus, que s'havien establert a la Península a partir del S. I. d.C., la poca densitat demogràfica dels invasors i la barreja ètnica que es derivà de la permissió, en època de Xindasvint (S.VII), dels matrimonis mixtos, eren factors que afavorien, l'atenuació del caràcter propi dels visigots i la vivència del món romà. Com diu Ferran Soldevila, limitada per la poca densitat dels invasors en la relació amb la densitat de la població dominada, limitada també pel fet d'haver restat exclosa completament de la dominació visigòtica una part de la nostra terra i exclosa una altra part durant vuitanta anys; limitada encara per la influència de civilitzacions molt més riques, no es pot considerar l'aportació visigòtica com un factor de profunda transcendència en l'emmotllament del nostre poble. I, tanmateix, hi ha certs fenòmens ulteriors de la seva vida que, sense l'aportació visigòtica no tindrien explicació.

Deixant de banda la important influència visigòtica en l'aspecte jurídic cal observar que, per una banda, la

monarquia visigoda no va substituir les divisions territorials romanes, la qual cosa va permetre que els pobles que integraven la Tarraconense continuessin avesats a formar una entitat, i, per altra banda, va instaurar unes relacions estretíssimes entre el nord-est i la Gàl·lia meridional. Aquesta relació continuada arribà a ésser tan ferma que va donar lloc a un nucli de possible oposició a l'autoritat a la monarquia de Toledo. L'antagonisme entre el centre i l'est peninsulars, que s'havia de reflectir més tard en l'origen de diferents poders polítics i de diferents llengües, existia ja, doncs en l'època dels visigots, sense, però, que se'n puguin treure conclusions errònies sobre cap mena de predestinació futura.

2. LA INVASIÓ ÀRAB I LA DOMINACIÓ FRANCA

Nadal i Prats ens expliquen el següent:

Res no prova d'una manera tan manifesta la feblesa interna de la monarquia visigòtica com la rapidesa i la facilitat amb què va sucumbir sota l'empenta àrab. Una sola batalla fou suficient per anul·lar-la. I així, desapareixia la primera temptativa d'unitat hispànica independent. Depenia, ara, de la força dels àrabs per a imposar-se en tota la Península que poguessin o no substituir els gots en l'empresa unificadora. Diversos factors, però acabaren impeding-ho: per una banda, hem d'assenyalar que els àrabs mai no varen dominar tota la Península, i que, en deixar nuclis lliures, van deixar obert un camí al desenvolupament de les diverses nacions hispàniques; per altra banda, els sarraïns no portaven cap germen unificador, sinó tot el contrari: portaven una religió diferent, amb les seves sectes hostils,...i de tots els factors de disgregació que han existit sempre a la península Ibèrica, van donar per resultat la ràpida decadència de l'Estat hispano-sarraí i l'afermament de personalitat en els diversos components del territori peninsular.

D'alguna manera, i la llengua s'hi prestava especialment, s'havia de reflectir que els àrabs dominaren la Catalunya Vella amb prou feines un segle, el País Valencià després de l'expulsió dels àrabs de la Catalunya Vella, a principis del S.XV, aquesta zona venia a resultar la regió més romanitzada de la Península; era també una de les menys marcades per la petjada sarraïna: dues causes poderoses de diferenciació amb altres terres peninsulars.

L'ocupació de Catalunya pels àrabs va oferir caràcters especials. En primer lloc, els àrabs hi arribaren com a aliats d'Aquila, rei dels dominis orientals dels visigots, que pugnava amb el rei de la zona central i occidental, Roderic, i, per tant, l'ocupació fou més tolerant del que solen fer-nos creure els llibres escolars d'història. En segon lloc, l'ocupació àrab no fou total. Finalment l'ocupació àrab no va pas significar una diversificació en el destí de Catalunya i la Gàl·lia meridional perquè els àrabs, durant uns anys, s'havien apoderat de tota la Septimània. Aquests tres factors, units, acabaren essent el suport damunt el qual havia d'originar-se el nucli, diguem-ne català, de resistència contra els àrabs.

3. LES LLENGÜES GERMÀNIQUES I EL CATALÀ

Cal esmentar de nou el llibre d'Història de la llengua catalana:

Durant el període que va de la caiguda de l'Imperi romà (476 d.C.) a la suposada desintegració de la Marca Hispànica (865), arran dels intents secessionistes de Guillem de Septimània i el marquès Humfrid, Catalunya es girà d'esquena al fet peninsular i adoptà una orientació decididament ultrapirenenca. Això, en uns moments decisius per a l'evolució del llatí que es parlava al nord-est, fou transcendental. Ara bé, a la decadència interna del regne got de Toledo es va afegir un factor extern fonamental: l'arribada dels àrabs. És aleshores quan, impossible ja la reconstrucció de l'Estat nacional got, comencen a consolidar-se els diversos regnes peninsulars.

La diversa aportació de les llengües dels invasors – germàniques en el cas dels visigots i francs, àrab (i berber) en el cas dels àrabs – a les incipients llengües romàniques acabaria agreujant les diferències i donaria una fesomia pròpia a cada una d'elles.

El primer poble germànic que s'establí d'una manera efectiva a la Península, els visigots estaven, en el moment de la seva arribada, molt romanitzats. A causa dels contactes que des de feia temps mantenien amb els romans, coneixien el llatí que a poc a poc anà substituint el gòtic fins al punt que en el S.VII havia desaparegut totalment. En aquesta situació, la influència del gòtic sobre el català havia de resultar molt petita.

L'aportació germànica al català fou petita, superior en l'onomàstica que en la toponímia i en el lèxic comú i, en aquest darrer cas, la investigació topa amb un problema delicat: la diferenciació entre allò que fou una aportació germànica directa i allò que fou una aportació indirecta. Per altra banda, el nord-est peninsular estigué, durant força anys, en contacte amb un altre poble germànic, els francs, i, per tant, una nova dificultat s'afegeix a les que acabem d'esmentar: la distinció entre allò que fou una aportació gòtica i allò que fou una aportació franca.

4. GERMANISMES: EN EL LÈXIC COMÚ

Com ens informen Nadal i Prats, serien mots del lèxic comú del català d'origen visigòtic els següents:

- Termes de guerra com elm (<HYLMS), randa, ran (<RANDA), robar (<RAUBON), espia, espia (<SPAIHA), treva (<TRIGGWA), talar (<TALON).
- Termes de plantes i de lat erra com brossa (<BRAUKJA), brotar (<BRUTON), fang (<FANI).
- Termes referents a la construcció com alberg (<HARIBERG), parra (<PARRA), tapa, tap, tapar (<TAPPA).
- Termes referents a idees abstractes com galiar (<DWALIGON), llagotejar (<LAIGON), recar (<RACA)....

Els mots d'origen franc, força abundants, serien:

Alou (<ALOD), bacó (<BAKKO), bugada (<BUKON), bosc (<BUSK), dard (<DAROD), dolla (<DULJA), feu (<FEHU), franc (<FRANK), ganivet (<KNIF), lleig (<LAID), lloure (<LOTHR), pota (<PAUTA), esquena (<SKINA), gaire (<WAIGARO), guerra (<WERRA), guilla (<WIGILA), etc.

5. GERMANISMES: EN LA TOPONÍMIA

A) Els noms germànics de persona acabats amb el sufix -SIND són l'origen de molts topònims catalans acabats en -RENYS, -REN i -SEN:

Gombren o Gombreny provindria de GUMSIND, Tòren provindria de THURISIND, España provindria de SPANOSIND, etc.

B) Un altre grup de topònims d'origen germànic el formen els que provenen del genitiu germànic en -IC, llatinitzat en -ICI que donen mots catalans acabats en -IU i -IZ:

Ardariu, ve de HARDARIC, Ascariz d'ASCARICI, Gitarriu ve de WITIRIC, etc.

6. GERMANISMES: EN L'ANTROPONÍMIA

L'antroponímia degué ésser el camp on més influència tingueren els invasors. Després dels estudis de P. Aebischer sobre l'onomàstica catalana d'entre els S.IV i XII coneixem, en primer lloc, la major part dels noms utilitzats a Catalunya pels invasors i pels hispanoromans que, en qüestió de noms, els imitaven; en segon lloc, podem separar aquells noms gòtics dels noms francs i podem, finalment, traçar les línies mestres de la història dels noms de persona catalans, que en l'actualitat són en molts aspectes, hereus directes de les invasions germàniques. Els noms germànics podien ésser simples o compostos. Entre els primers assenyalen els acabats en -o / -a: Wiso>Guius, Frawilo > Fruilo... Els noms compostos: Sendebad > Sendebando, Garibert

>Geribertus, Ragimunt>Raimundus...

Dels noms compostos, sembla que els que acaben en -bald, -beraht, -gar, -hard-, -helm i -lindus són una aportació franca ja que no figuren en els cartularis dels territoris que van constituir el regne astur-lleonès.

7. LA LLENGUA ÀRAB I EL CATALÀ

La presència àrab als actuals dominis lingüístics catalans fou des d'un punt de vista cronològic, molt complexa: a començaments del S.IV, conquerida ja per l'Imperi carolingi la Catalunya Vella, el Llobregat establí una línia divisòria entre àrabs i francs que es manifestà terriblement sòlida. Per dessorra d'aquesta frontera, el triangle defensiu Tortosa-Lleida-Tarragona assegurava als àrabs llur domini de la vall de l'Ebre i, més al sud, de la rica valenciana. Un segle més tard València i Mallorca veien arribar les tropes de Jaume I.. amb prou feines vuitanta anys de domini àrab, i encara molt superficial, a la Catalunya Vella havien de pensar molt poc en el romanç, ja gairebé podríem dir català, que s'hi parlava.

Els filòlegs destaquen com un cas notable aquells mots precisament àrabs d'ús exclusiu a la Catalunya Vella (Galzerans, gallerans > HAYZURAN).

Hem de considerar, per tant, que la penetració dels arabismes en el català ha tingut lloc bàsicament a través de València, Mallorca i la Catalunya Nova.

L'àrab va introduir el català, a part dels lògics arabismes, mots procedents d'altres llengües.

Tenja, <TANJA, Porto-Salè<SALA, La Balarma<BELEZMA...

L'estudi dels arabismes del català ha d'afrontar problemes estrictament lingüístics que el fan considerablement difícil. Com ja va indicar A. Steiger. És urgent, per tant, la formació de romanistes amb coneixements amplis de l'àrab si volem aconseguir, estudiar aquesta parcel·la concreta de la història de la nostra llengua.

Els etimòlegs arabistes, concentrats en l'examen dels mots que comencen per l'element al-, que els fornien un indicatiu clar d'arabisme, han deixat sempre un poc de banda els que no hi comencen. D'això resulta que la major part dels mots catalans que es troben en aquest cas, i que no tenen correspondència castellana, els han passat per alt, amb tanta més facilitat que la poca riquesa de la nostra llengua en mots en al-, afegida al comú perjudici, els feia creure que, essent ella molt pobre en arabismes, per a llurs recerques no valia la pena d'estudiar-la gaire.

Cal anar amb molt de compte a l'hora d'establir, amb certesa, un origen aràbic a un mot català. Sense que això sigui freqüent, pot donar-se el cas de mots que comencin en al- i que, en canvi, siguin absolutament romànics, o pot donar-se el cas d'un mot català que tingui una gran similitud amb un mot aràbic a causa de tenir un origen onomatopèic o a causa de provenir, d'una manera autònoma, d'un origen comú que en català és diminutiu.

8. LA QÜESTIÓ DEL MOSSÀRAB

Germà Colon Domènech observacions prèvies a l'estudi del concepte mossàrab serà el que ens explicarà aquest apartat:

Sabem que els mossàrabs (*mustá'rab* vol dir literalment «arabitzat») són paradoxalment els cristians hispànics que visqueren sota la dominació sarraïna i van conservar no sols la creença ans també la llengua romànica. Segons la mitologia que corre entre la gent del ram són una mena de numantins de la llatinitat.

I no solament això: hom parla naturalment del «mossàrab peninsular» com d'un fenomen unitari. Hi hauria

hagut una mena de capa incontaminada, la qual manté l'herència llatina tramesa pels visigots. Aleshores tindríem, si volem, una unitat lingüística hispànica, amb supremacia de la capital Toledo. Els mossàrabs de Lisboa i els de Castella serien germans o almenys cosins germans de parla dels mossàrabs mallorquins o valencians, usatgers aquests del que hom anomena «mozàrabe levantino».

Presenta les coses una mica esquematitzades, però en el fons, aquesta és la imatge que se'ns tramet. Els qui, basats en uns fets provats –l'existència documentada en els primers segles de la dominació musulmana, d'unes comunitats cristianes romàniques en territori arabòfon–, van treure conseqüències d'abast lingüístic, portaren el problema massa lluny, i avui en dia se'ls ha escapat de les mans.

El mossàrab serveix a més de «pantalla» (utilitza a posta aquest controvertit mot) o millor de pàmpol de vinya per amagar les vergonyes dels castellanismes. Que hom diu *caldo* o *barco*; doncs, no seria bo que això fóra castellà, seria una gran taca. Hom acut al mossàrab i ja està rentada (i, d'acord amb el «light» de moda, no cal esforçar-se a mantenir antigalles com *brou* i *vaixell*).

Ferrando–Nicolàs a Àrab, mossàrab i català diu el següent:

Sota l'Islam, les antigues comunitats cristianes, o abraçaren d'immediat la nova cultura, amb la seva llengua i religió i esdevingueren *muladites* 'adoptats', o conservaren fe i institucions i s'hi integraren amb l'estatus de protegits. En aquest cas solen ser coneguts amb el nom de *mossàrabs* 'arabitzats', perquè el llarg del temps, atrets per la superioritat cultural àrab o forçats durant els períodes d'intransigència política i religiosa –dominació almoràvit (1091–1145) i almohade (1147–1212)– acabaren abandonant al–Andalus o islamitzant–se per complet. Per tant, mossàrab és un terme, en principi ètnic–religiós, que s'aplica als cristians en territoris de domini polític musulmà, descendents dels cristians preislàmics de la península. Però mossàrab pot designar també el parlar romànic dels mossàrabs i dels muladites, que devia ser lleugerament diferent del romanç dels regnes cristians, almenys dels de la Catalunya Vella. Així ho testimonia Ibn Khordadbeh, geògraf àrab del segle IX, el qual distingeix dues llengües romàniques peninsulars: l'*andalusiyya*, al sud, i l'*afrangiyya* al nord–est. Per a la història del català ens interessen tant la llengua dels que habitaven les terres que amb el temps constituïran la Catalunya Nova, com la de la resta de l'occident peninsular islàmic o Xarq al–Andalus, que es convertiran en els regnes cristians de València, Múrcia i Mallorca.

En el cas del valencià, on la cristianització fou molt tardana, reduïda a les classes altes dels nuclis urbans i d'escàs pes demogràfic, és molt probable que, captivats pel món àrab i mancats de bisbes que els dirigissin, els cristians valencians desapareguessin poques generacions després de l'ocupació islàmica. Les notícies que en conservem procediren, per tant, dels mossàrabs immigrants de Còrdova (1013) i Toledo (1085), mentre que els topònims amb l'element *kanisa*, com Alcaníssia, Caníssia o Alquenènsia, interpretat tradicionalment com 'església', serien, en realitat, denominacions que els indígenes islamitzats haurien donat a certs vestigis religiosos preislàmics. La islamització profunda de la península es produeix en els segles XI i XII i comporta la repressió de les minories mossàrabs i jueves. Els mossàrabs valencians, autòctons o no, emigraren a Castella i Aragó o foren deportats al nord d'Àfrica. El resultat és que en temps de la conquesta jaumina, la mossarabia valenciana, com la balear, s'hi havia extingit, i és del tot improbable la persistència d'un bilingüisme àrab–romanç entre la població autòctona d'aquestes terres. En tot cas, els petits nuclis cristians de ciutats com València o Dènia devien correspondre a mercaders procedents de terres cristianes, que s'hi establien més o menys temporalment.

El romanç que havien parlat els mossàrabs –anomenat *aljamia* pels àrabs en contraposició a la seva llengua o *algaravia*– sembla que no era el mateix a València, comarques baixes de l'Ebre i les Balears que a la regió del Segre, on devia ser més semblant al català. En qualsevol cas, s'hi trobava en una situació diglòssica, ja que els usos cultes i l'expressió escrita eren reservats a l'àrab.

BIBLIOGRAFIA

COLON, G. (1991): Visió romàntica sobre alguns mossarabismes del català. *Actes del novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Alacant/Elx 9–14 de setembre de 1991*. Barcelona: publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Abat Oliva), pp. 258–261.

FERRANDO, A. & NICOLÀS (1993): Àrab, mossàrab, català, *Panorama d'història de la llengua catalana*. València, Tàndem.

NADAL, J.M & M. PRATS (1982): Història de la llengua catalana. 1 *Dels inicis fins al S.XV*. Barcelona, Ed.62.